

УДК 332.14:351.824

DOI: 10.60022/1(1)-4SD

Синюра-Ростун Надія Романівна

кандидат економічних наук, старший науковий співробітник

ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України», Україна

Syniura-Rostun Nadiia

Candidate of Economic Sciences, Senior Researcher

The State Institution «Institute of Regional Research named after M. I. Dolishnyi of NAS of Ukraine», Ukraine

ORCID: 0000-0003-1137-9370

ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКОГО СЕРЕДОВИЩА В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ: РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Анотація. Досліджено основні виклики з якими стикається підприємницький сектор в умовах військової агресії. Зазначено, що формування ефективної політики підтримки підприємницького середовища є одним із основних завдань держави. Встановлено, що військові дії негативно вплинули на підприємницьку активність, що спричинило зниження її активності. Виявлено, що високий рівень незадоволеності підприємців роботою органів влади відчувається через відсутність ефективних трансформаційних змін у системі інституційної підтримки роботи бізнесу.

Зауважено, що податкова система і надалі залишається одним із основних перепон для роботи бізнесу. Зазначено, що взаємодія підприємців з органами місцевої влади залишається однією із ключових проблем, що проявляється у слабкій комунікації, не розумінні стану та потреб бізнесу на локальному та регіональному рівні. Встановлено, що інструменти підтримки підприємництва, що використовуються органами місцевої влади не корелюють із потребами/запитами бізнесу.

Визначено, що низьке володіння громадами цифровими даними про місцеву економіку не сприяє ефективному розвитку підприємницького середовища. Серед перешкод, що заважають ефективно розвивати підприємницький сектор та трансформувати місцеву економіку виокремлено відсутність у регіональній та місцевої влади бачення системної трансформації та стратегічного розвитку економіки на основі видів економічної діяльності з високою часткою доданої вартості, високотехнологічних, націлених на ґрунтовну структурну модернізацію та диверсифікацію економіки регіону чи територіальної громади.

Зазначено, що серед інструментів підтримки підприємницької активності та стимулювання промислового розвитку на державному та регіональному рівнях є розвиток індустріальних парків. Виокремлено основні проблеми, що перешкоджають розвитку індустріальних парків.

Ключові слова: підприємництво, органи влади, політика, інструменти.

PROBLEMS OF THE FUNCTIONING OF THE BUSINESS ENVIRONMENT IN THE CONDITIONS OF MILITARY AGGRESSION: THE REGIONAL ASPECT

Abstract. The main challenges faced by the business sector in the conditions of military aggression have been studied. It is noted that the formation of an effective policy of supporting the business environment is one of the main tasks of the state. It was established that the military actions had a negative impact on entrepreneurial activity, which caused a decrease in its activity or a complete stop. It was found that the high level of dissatisfaction of entrepreneurs with the work of authorities is felt due to the lack of effective transformational changes in the system of institutional support for business work. It was noted that the tax system will continue to be one of the main obstacles for business operations.

It is noted that the interaction of entrepreneurs with authorities remains one of the key problems, which is manifested in weak communication, lack of understanding of the state and needs of business at the local and regional level. It has been established that the entrepreneurship support tools used by local authorities do not correlate with business needs/requests.

It was determined that the communities' low ownership of digital data about the local economy does not contribute to the effective development of the entrepreneurial environment. Among the problems that hinder the effective development of the entrepreneurial sector and the transformation of the local economy, the lack of a vision of systemic transformation and strategic development of the economy based on types of economic activity with a high share of added value, high-tech, aimed at thorough structural modernization and diversification of the regional economy or territorial community.

It is noted that the development of industrial parks is among the tools for supporting entrepreneurial activity and stimulating industrial development at the state and regional levels. The main problems hindering the development of

industrial parks are highlighted.

Keywords: *entrepreneurship, authorities, policy, tools.*

Постановка проблеми. Погіршення економічної ситуації в Україні зумовлене наслідками глобальної пандемії, з іншого боку, посилюється активними військовими діями, що супроводжуються терористичними ракетними атаками по цивільній та енергетичній інфраструктурі на усій території держави. В цій ситуації Україна зіткнулася із небаченими досі викликами, серед яких у економічній площині втрата економічного потенціалу через його фізичне знищення, блокаду експортних шляхів, що веде до ризику втрати експортних ринків. Виробничі ланцюги постачання, як правило, зберігаються під час коротких періодів нестабільності, але, якщо воєнні дії тривають більше року, імпортери шукають заміну, а відтак відбувається релокація торговельних потоків світової торгівлі, укладаються нові преференційні торговельні угоди з метою зниження витрат на торгівлю [1].

Агресор, окрім активних військових дій, посилює війну на економічному фронті, зокрема через блокаду морських шляхів постачання, а відтак активно заміщує український зерновий експорт до країн Азії на власну товарну продукцію. Відтак, першочерговим завданням постає необхідність виокремлення чітких пріоритетів економічного розвитку держави та регіонів, які допоможуть функціонувати державі у час військових дій, а також сприятимуть швидкому та ефективному післявоєнному відновленню.

Формування ефективної системи підтримки та захисту підприємницького середовища матиме визначальне значення для ефективного післявоєнного відновлення держави, нарощування обсягів експорту продукції з високою часткою доданої вартості, трансформації економіки на високотехнологічних та інноваційних засадах. Завданням держави стає формування ефективної політики підтримки та розвитку підприємництва, на засадах інноваційності, сталості, кліматичної нейтральності, цифровізації, циркулярного розвитку та максимальної локалізації виробництва, що сприятиме створенню нових робочих місць, дозволить підвищити стійкість економіки та сприятиме ефективному післявоєнному відновленню.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання підтримки підприємницького середовища на різних рівнях управління широко висвітлюється у наукових дослідженнях як вітчизняних, так і закордонних вчених. Обставини у яких опинилося вітчизняне підприємництво з початком повномасштабних військових дій потребують здійснення глибших досліджень з метою адаптації функціонування бізнесу в умовах підвищеної небезпеки та невизначеності. Мельник Т.Ю.[2] здійснила аналіз особливостей державної підтримки бізнесу в умовах військового стану в законодавчо-адміністративному полі.

Мурованою Т.О. [3] досліджено стан підприємництва та ключові зміни в організації бізнес сектору, вплив війни на динаміку діяльності підприємств та особливості урядової підтримки із попередження масового банкрутства суб'єктів господарювання. Стефанюк О.Д. [4] та ін. висвітлено пріоритети розвитку бізнесу у воєнний час з точки зору практичного аспекту. Ключовською В.О. [5] та ін. розглянуто особливості та специфіку макроекономічних аспектів відновлення малого та середнього бізнесу в контексті перспективи повоєнної відбудови національної економіки України.

Однак, незважаючи на пошук інтересу до стану та процесів функціонування бізнесу в умовах військового стану, додаткової уваги потребує дослідження особливостей взаємодії та впливу органів управління регіонального/місцевого рівня на формування сприятливого бізнес клімату, підтримку та стимулювання підприємницької активності, що і є **метою статті**.

Виклад основного матеріалу. Військові дії негативно вплинули на підприємницьку активність, від зниження купівельної спроможності споживачів до фізичної можливості ведення підприємницької діяльності через знищення активів. Відтак, досить відчутними стали проблеми зупинки або суттєвого зниження активності у підприємницькій діяльності.

Частка підприємств, які зупинили свою діяльність, є найвищою у Луганській (33,3%), Донецькій (12,5%) та Запорізькій областях (7,1%) [6]. Натомість позитивні тенденції по зростанню обсягу робіт спостерігали лише у двох областях – Тернопільській та Запорізькій (рис. 1.). Зважаючи на безпосереднє прилягання останньої до лінії фронту, можна припустити, що зростання обсягу робіт та послуг зумовлене забезпеченням військових потреб.

Натомість, значною є частка підприємств, що працюють частково або зменшили діяльність у тилових областях Західного регіону України, що окрім об'єктивних причин, зокрема скорочення частки платоспроможних споживачів, вказує на погіршення умов функціонування підприємницького середовища загалом. Опитування CDI центру [6] підтвердило, що за підсумком 2022 р. 31,7% МСБ зупинило роботу частково або повністю, а індекс активності бізнесу на початок 2023 р. становив 34,03 (зі 100 можливих), що вказує на негативні очікування бізнесу від подальшого розвитку подій.

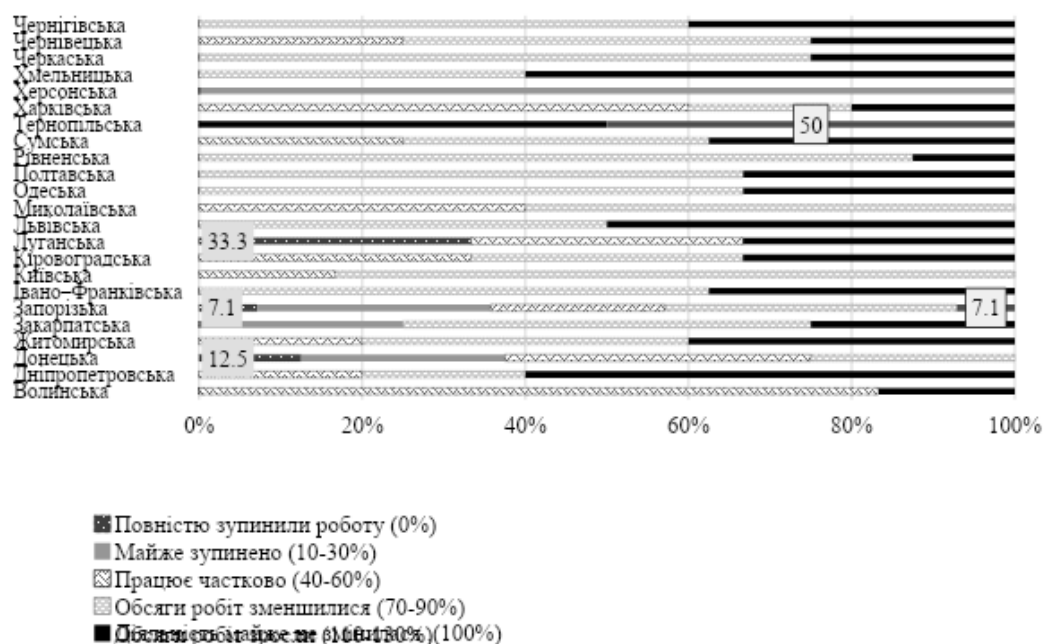

Рис.1. Стан функціонування бізнесу за оцінкою ТГ порівняно з періодом до 24.02.2022 року
Джерело: сформовано за [7]

Відбувається зростання незадоволеності підприємців роботою органів влади через відсутність ефективних трансформаційних змін у системі інституційного забезпечення та податковій, що перешкоджає формуванню прозорого регуляторного середовища від загальнодержавного до локального рівня, яке є передумовою розвитку підприємництва. За підсумками 2022 р. 65,4% підприємців вказали, що мали перепони у роботі з боку державних органів влади, очолює список ДПС (50% підприємців мали перепони у роботі), ДМСУ (митниця) – 13%, Держфінмоніторинг – 7%, МВС – 6%, Держслужба з питань праці – 5% тощо [8]. За підсумками роботи 2022 р. бізнес погіршив оцінку податкового режиму (податковий індекс склав 2,97 балів з 5 можливих, тоді як у 2021 р. склав 3,01)[9].

Найгірша ситуація із адмініструванням податків та підготовкою податкової звітності, найбільше підприємці скаржаться на велику кількість часу, що йде на підготовку податкової звітності та сплату податків. Крім того, відбулося посилення фіскального тиску шляхом необґрунтованого трактування податкового законодавства контролюючими органами, необґрунтованими інформаційними запитами та блокуванням податкових накладних. Водночас, у березні-квітні 2023 р. [6] збільшилась частка підприємців, що скаржилися на передбачуваність дій держави, що можуть погіршити стан бізнесу (34%), перешкоди зі сторони регуляторних та фіскальних органів, в тому числі податкової та митної (26,1%). Крім того, на проблеми з податковими органами, зокрема у частині блокування податкових накладних вказували 47,7% підприємців, найбільш поширеними проблемами також стали зловживання органами влади регуляторними нормами, відмова від бронювання працівників, проблеми з логістикою, несправедливі рішення у тендерних закупівлях, корупція та інші види податкового тиску тощо. У червні 2023 р. [10] державну політику підтримки бізнесу позитивно оцінили лише 16% підприємців, а негативно 15%, крім того 12% не змогли дати їй жодної оцінки, що вказує на відсутність будь якого впливу зі сторони держави. Ситуація, що склалася виглядає досить тривожно, оскільки підтримка підприємництва є однією із умов для перемоги на економічному фронті, запорукою функціонування економіки та її швидкого післявоєнного відновлення.

Лібералізація податкового адміністрування та гнучкість податкових органів під час воєнного стану є необхідними для підтримки функціонування бізнесу, крім того потрібними є: уточнення правил, які недвозначно звільняли б від штрафів за порушення, допущені у період дії воєнного стану, спрощення реєстрації податкових накладних, зведення до мінімуму кількості запитів та перевірок, зменшення обмежень щодо використання власних валютних коштів, спрощення правил перетину кордону співробітниками працюючих бізнесів тощо [11].

Задля стабілізації регуляторного середовища серед пріоритетних завдання для уряду залишаються: боротьба із корупцією, проведення судової реформи, посилення мораторію на перевірки бізнесу з боку БЕБ, ДПС. Необхідним заходом є трансформування діяльності податкової служби, перегляд критеріїв ризиковості операцій у ДПС (скорочення блокування накладних), покращення адміністрування податків тощо. На вирішення проблеми блокування податкових накладних Кабінетом Міністрів України прийнято постанову від 02.06.2023 № 574 «Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 11.12.2019 № 1165», очікувалося, що

зміни, передбачені зазначеною вище Постановою, спростять механізм автоматичної реєстрації зупинених ПН / РК та забезпечать право платника податків оскаржувати до комісії центрального рівня ДПС України, однак очікувані зміни до нормативної бази мали здебільшого формальний характер та не принесли суттєвих позитивних змін.

У період нестабільності та невизначеності щодо шляхів майбутнього розвитку засобом підтримки для підприємницького середовища мали б стати органи влади, натомість спостерігаються проблеми взаємодії підприємців з органами влади. Прослідковується дуже слабка комунікативна взаємодія між органами управління регіонального та місцевого рівня та підприємцями, та відповідно, відсутнє розуміння стану та потреб останніх. Як наслідок не вирішеним залишається питання створення належної інфраструктури підтримки бізнесу на регіональному та локальному рівнях. Інструментами [12] які найчастіше використовують органи влади ТГ (територіальні громади) та ОВА (обласні військові адміністрації) для підтримки підприємництва в умовах повномасштабної війни є програми підтримки підприємництва, які були затверджені у 33,6% ТГ та 93,3% областей (рис. 2.). Відтак, за оцінкою органів влади інструментами, що найчастіше використовуються у розрізі програм є інформаційна підтримка та консультативна допомога. Водночас, підприємці мало поінформовані про наявність таких інструментів підтримки зі сторони органів влади, оскільки понад 83% заявили, що не знають про жодну програму з підтримки підприємництва в ТГ чи регіоні, понад 45% підприємців зазначили, що хочуть отримувати інформаційну підтримку, що знову ж таки вказує на слабку комунікацію та/або обмежений доступ підприємців до послуг, що надаються місцевими органами влади. Разом з тим найбільшим запитом у підприємців користується фінансова підтримка у вигляді пільгових кредитів, ваучерів, грантів, пільг на сплату місцевих податків чи інших форм допомоги.

Рис. 2. Оцінка актуальності інструментів підтримки підприємництва різними стейкхолдерами, %

Джерело: сформовано за даними [7]

Ще є однією із перешкод для стимулювання та підтримки розвитку бізнесу на локальному рівні є низьке володіння громадами інформацією, зокрема цифровими даними про місцеву економіку, що не дозволяє ефективно розвивати підприємницьке середовище, вчасно виявляти та усувати недоліки, застосовувати необхідні інструменти підтримки тощо. Інформація, якою найкраще володіють територіальні громади обмежується активами громад (земля, нерухоме та рухоме майно тощо) та податками (кількість платників податків, боржників, суми сплат тощо). Натомість такі важливі складові місцевої економіки як зовнішньоекономічна діяльність залишаються поза увагою 64,8% органів управління ТГ, участь місцевого бізнесу у тендерах, публічні кошти у доходах бізнесу (54,4%), фінанси та персонал (49,6%), динаміка розвитку місцевого бізнесу (48,8%), бізнес кластери та економічні зв'язки (44%). Натомість органи управління на рівні ОВА активно моніторять зовнішньоекономічну діяльність (86,7%), кількість бізнес кластерів та економічні зв'язки (73,3%), динаміку розвитку бізнесу (66,7%), а питання активів залишаються поза увагою 60% управлінців, санкції, зв'язки з державами-агресорами (66,7%), фінанси та персонал (53,3%) тощо. Як бачимо ТГ та ОВА активно цікавляться податковою складовою, що є основним інструментом наповнення бюджету, натомість умови та особливості функціонування підприємництва, підвищення рівня економічної кооперації, частки локалізації місцевого бізнесу, інституційної підтримки здебільшого залишається поза увагою.

Правосуддя як важлива складова інституційного середовища розвитку підприємництва є найменш цікавою як для місцевих так і регіональних органів влади. Серед ТГ 47,2% заявили що не володіють даними про судові справи що стосуються суб'єктів підприємництва та 28,8% заявили що їм це не потрібно, на рівні ОВА частки становлять 53,3% та 33,3% відповідно. Відсутність прозорої та ефективної судової системи є однією із суттєвих перешкод для заснування та розвитку бізнесу, а насамперед для залучення іноземних інвесторів, відтак

можливість на місцевому/регіональному рівні отримання якісного юридичного супроводу чи консультації при вирішенні судових спорів є ефективним інструментом підтримки та розвитку підприємництва. За оцінкою ЄВА [13] рівень довіри до судової системи серед представників бізнесу складав 1,96 бали (5 можливих), перше місце серед чинників негативного впливу на роботу судової системи зайняла корупція та хабарництво у рамках судового процесу. За оцінкою Gradus research [14] боротьба з корупцією (61%) та реформування судової системи (43%) є запорукою відновлення України на думку бізнесу.

Окремою проблемою є відсутність у регіональної та місцевої влади бачення системної трансформації та стратегічного розвитку економіки на основі видів економічної діяльності з високою часткою доданої вартості, високотехнологічних, націлених на ґрунтовну структурну модернізацію та диверсифікацію економіки регіону чи ТГ. Основний акцент робиться на розвитку сільського господарства, харчовій промисловості, торгівлі, легкій промисловості, туризмі тощо. ІТ сектор вбачають перспективним лише 10,3% ТГ та 18,8% ОВА, машинобудування 19% ТГ та 56% ОВА. Наприклад, Євросоюз визначив перехід до циклічної економіки одним з пріоритетних напрямів розвитку до 2050 року, натомість поведження з твердими побутовими відходами що є основою циркулярної економіки визначили перспективним сектором розвитку лише 8,7% ТГ. Розвиток креативного сектору вважають перспективними для своєї громади лише 6,3% ТГ, натомість ОВА не відмітили перспективними для розвитку своїх регіонів жоден із цих секторів. Разом з тим, найбільшу стійкість у 2022 р. проявили бізнеси що працювали у сферах інформаційно-консультаційних послуг, роздрібної та оптової торгівлі, виробництва товарів, будівництва, ІТ-секторів, фінансово-страховій діяльності тощо[14]. Необхідна зміна парадигми мислення серед представників органів управління на місцях, формування стратегічного бачення розвитку власних громад та регіонів у концепті сучасних тенденцій економічного розвитку, перспективних галузей та секторів економіки (що опираються на парадигму циркулярної, зеленої, високотехнологічної, інноваційної, креативної економіки), для розвитку яких є конкурентні переваги та продукція/послуги яких будуть здатними конкурувати на регіональному та глобальному ринках. Відповідно до цього концепту розробляти інвестиційні плани та формувати проектні пропозиції. Для прикладу, Польщі вдалося залучити інвестиції від компанії INTEL на суму 4,6 млрд дол США на будівництво заводу із виробництва напівпровідників у м. Вроцлав завдяки чіткості та обґрунтованості інвестиційних переваг ведення бізнесу у місті [15].

Серед інструментів підтримки та розвитку підприємницької активності та стимулювання промислового розвитку на державному та регіональному рівнях, особливо у період військового стану є розвиток Індустріальних парків (ІП). Станом на 2023 р. в Україні до реєстру індустріальних промислових парків включено 60 індустріальних парків, протягом 2022 р. було створено 14 індустріальних парків, включено до реєстру 9 [16], активно працюють лише 9 (наявні активне виробництво). Серед ТГ та ОВА індустріальні парки знаходяться серед важливих інструментів відновлення та розвитку економіки, однак значна частина недостатньо розуміє основні регуляторні проблеми розвитку ІП (більше третини представників ТГ та більше чверті ОВА складно оцінити ефективність державного регулювання у сфері функціонування індустріальних парків, третина з опитаних вважають державне регулювання у цій сфері на рівні середнього порівняно з іншими інструментами підтримки бізнесу [17]), що позначається на ефективності розвитку та функціонуванні останніх. До основних проблем, з якими стикається розвиток ІП, та які потребують розв'язання, належать:

- відсутність належної зовнішньої інфраструктури та облаштування території, які потребують значних інвестиційних вкладень на підключення до мереж (вартість підключення до електро- та водопостачання залежно від складності коливається від 10 до 40 млн грн [18]) та відсутність коштів у міських рад на покриття дороговартісних проектів. Згідно з інформацією Міністерства економіки України найвищим рівень забезпечення інженерно-транспортною інфраструктурою є лише у 8 ІП (Соломоново, Мироцьке, Вінницький, Вінницький кластер холодильного машинобудування, Ланнівський, Спарроу Парк Львів, Л-Таун, Біла Церква). Всі інші ІП, особливо на Заході України, мають низьку готовність і перебувають лише на етапах початку робіт зі створення інфраструктури та облаштування території [16], як наслідок ІП були і залишаються малоцікавими для підприємств. Низький рівень інфраструктурного облаштування ІП став перепоною для активнішої релокації підприємств, що розташовуються у зоні бойових дій. За даними Мінекономіки у 2022 р. у ІП було створено лише 116 робочих місць, усього ж в ІП створено 935 робочих місць; у 2022 р. випущено продукції на 271,2 млн грн, експортовано продукції на 234,4 млн грн (випуск та експорт продукції здійснювався лише одним учасником ІП);

- низький рівень залучення коштів із місцевих та державного бюджету на облаштування ІП, що не дозволяє їм повноцінно розвиватися та функціонувати, бути привабливими майданчиками для промислового виробництва. Наприклад, у Львівській області 7 із 9 ІП (майже 200 га території), це порожні поля без будь-яких комунікацій. З початку створення ІП на заходи з їх облаштування було використано 1 644,41 млн грн, з яких 87,1% кошти ініціаторів створення приватних індустріальних парків та керуючих компаній ІП, і лише 12,9% кошти з місцевих та державного бюджетів. У 2022 р. на облаштування території ІП було використано 262,8 млн гривень, з яких лише 3,4% кошти з місцевих бюджетів, з державного бюджету видатків не здійснювалося (субвенцію з державного бюджету місцевим бюджетам на стимулювання розвитку індустріальних парків обсягом 400 млн грн було скорочено [19] у зв'язку із початком повномасштабних військових дій);

- проблеми з оформлення земельних ділянок. До 30% ІП не працюють через непродуманий вибір земельної ділянки (застаріла містобудівельна документація, відсутність комплексних планів просторового розвитку територій, як наслідок відсутність чітких меж приналежності певної земельної ділянки тощо). Наприклад, у двох ІП (Рівненський та Павлоград) створених Рівненською та Дніпропетровською облдержадміністраціями не має права розпоряджатися землею, яка була в 2021 р. передана відповідним територіальним громадам у рамках реформи децентралізації [16];

- відсутність у ІП управляючої компанії, яка б займалася його розвитком та залученням клієнтів. Для державних ІП характерний неефективний менеджмент, відсутність інформаційних сайтів ІП, що ускладнює пошук контактів та комунікацію із засновниками. У комунальних ІП немає керуючої компанії, а управління покладається на міське КП або відділ економіки ОТГ, в якому зареєстровано парк. Відтак, стимулювання діяльності ІП вимагає створення та фінансування управляючих компаній для розвитку індустріальних парків за рахунок державних/донорських коштів.

Зважаючи на обставини, в яких опинилися Україна, підтримка та стимулювання економічного розвитку потребують формування та застосування ефективного механізму захисту та підтримки підприємницького середовища, можливості для впровадження та використання якого доступні та функціонують або починають впроваджуватися на державному/регіональному/локальному рівнях. Однак ефективність використання уже наявних інструментів стимулювання та підтримки бізнесу в Україні є чутливою до ситуації в політико-правовій площині, оскільки постійні корупційні скандали, які періодично виринають у всіх сферах, надзвичайно негативно впливають на функціонування підприємництва. Відтак, не прогнозованість розвитку ситуації в державі та на внутрішньому ринку традиційно залишається однією з головних перешкод, що заважає підприємцям розвиватися та масштабувати бізнес.

Висновки. Основу економічного функціонування та соціальної стабільності держави/регіонів становить підприємництво, важливість якого зростає у рази у періоди нестабільності та військової агресії. Відтак, основними завданнями органів управління на державному/регіональному /місцевому рівні залишаються:

- інтенсифікація процесів щодо створення прозорого регуляторного середовища для функціонування бізнесу;
- налагодження ефективної комунікації між підприємцями та органами влади на державному/місцевому/регіональному рівнях, узгодженість та ціле направленість державної/місцевої/регіональної політики на підтримку МСБ;
- використання сучасних інформаційних засобів для безпосередньої комунікації між підприємцями та органами влади, що є однією із умов ефективної співпраці на засадах партнерства та відкритості;
- ефективне використання ресурсів власних регіонів/громад шляхом стимулювання та підтримки розвитку секторів економіки, які здатні продукувати високу додану вартість;
- активізація роботи щодо розвитку індустріальних парків як нових полюсів регіонального економічного росту.

Література

1. Осташко Т.О. Сільськогосподарський експорт України в умовах війни і шляхи його відновлення. *Екон Ukr*. 2022 (5): 26–37. С. 32. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.05.026>.
2. Мельник, Т. Ю. (2022). Державна підтримка та стимулювання розвитку бізнесу в Україні під час дії воєнного стану. *Економіка, управління та адміністрування*, (2(100), 3–11. [https://doi.org/10.26642/ema-2022-2\(100\)-3-11](https://doi.org/10.26642/ema-2022-2(100)-3-11).
3. Мурована, Т. (2023). Вітчизняне підприємництво в умовах воєнного стану: основні тенденції та методи підтримки. *Економіка та суспільство*, (47). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-47-49>.
4. Стефанюк О.Д., Галунець Н.І., Сідненко М.В. Пріоритету розвитку бізнесу у воєнний час. (2023). *Економіка та суспільство*. (49) DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-49-68>.
5. Ключковська В.О., Ключковський О.В., Трегубов О.С. (2023) Макроекономічні аспекти відновлення функціонування малого та середнього бізнесу в контексті повоєнної відбудови національної економіки України. *Економіка і організація управління*. 1(49). DOI: <https://doi.org/10.31558/2307-2318.2023.1.9>.
6. Дослідження стану бізнесу в Україні. Березень-квітень 2023. URL: <https://cid.center/wp-content/uploads/2023/04/%D0%91%D1%96%D0%B7%D0%BD%D0%B5%D1%812023-11-%D1%85%D0%B2%D0%B8%D0%BB%D1%8F-%D0%B1%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B7%D0%B5%D0%BD%D1%8C-%D0%BA%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%B5%D0%BD%D1%8C.pptx.pdf>.
7. Дослідження стану та потреб МСБ в Україні за оцінкою органів місцевої влади. Квітень 2023. URL: <https://cid.center/state-of-business-as-assessed-by-local-authorities/>.
8. Дослідження стану бізнесу в Україні. Червень 2023. URL: https://business.diia.gov.ua/uploads/6/32044-biznes_2023_hvila_12.pdf.
9. Податковий індекс 2022. ЄБА. URL: https://eba.com.ua/wp-content/uploads/2022/12/EBA_Tax_Index_2022-UKR.pdf.

10. Чотирнадцяте Щомісячне опитування підприємств «Український бізнес під час війни» (червень 2023). ІЕД с. 35. URL: <http://www.ier.com.ua/ua/institute/news?pid=7233>.
11. Бізнес погіршив оцінку податкового режиму у воєнний час. URL: <https://eba.com.ua/biznes-pogirshyv-otsinku-podatkovogo-rezhymu-v-ukrayini-u-voennyj-chas/>.
12. Стан та потреби бізнесу в умовах війни: результати опитування в серпні 2023. URL: <https://business.diia.gov.ua/cases/novini/stan-ta-potrebi-biznesu-v-umovah-vijni-rezultati-opituvannya-v-serpni>.
13. Судовий індекс. Дев'ята хвиля 2021 р. URL: https://eba.com.ua/wp-content/uploads/2023/01/EBA-Court-Index-UA_2022.pdf.
14. Настрої українського бізнесу. Листопад 2022 р. Gradus research. URL: https://gradus.app/documents/322/Gradus_for_KIEF_-_Business_Survey_y9d5apv.pdf.
15. INTEL побудує у Вроцлаві завод на 4,6 млрд дол США. URL: <https://forbes.ua/svit/uroki-napoleglostiyak-polshchi-vdalosya-spokusiti-kerivnikiv-intel-investuvati-u-krainu-26062023-14406>.
16. Індустріальні парки в Україні – 2022 рік. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=47454ed4-b60a-4f37-bb77-b7f3127742f8&title=IndustrialniParkiVUkraini2022-Ri>.
17. Стан та потреби бізнесу за оцінкою органів місцевої влади – дослідження. URL: <https://decentralization.ua/en/news/16597>.
18. Бондаренко О. Що не так із індустріальними парками в Україні. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/04/10/698973/>.
19. Постанова Кабінету Міністрів України від 10.03.2022 № 245 «Про спрямування коштів до резервного фонду державного бюджету». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/245-2022-%D0%BF#Text>.

References

1. Ostashko T.O. (2022) Silskohospodarskyi eksport Ukrainy v umovakh viiny i shliakhy yoho vidnovlennia. [Agricultural export of Ukraine in war conditions and ways of its recovery. Ukraine economy]. *Ekonomika Ukrainy. [Ukraine economy]*. Vol. 5 (726) p. 32.
2. Melnyk, T. Yu. (2022). Derzhavna pidtrymka ta stymuliuvannia rozvytku biznesu v Ukraini pid chas dii voiennoho stanu. [State support and stimulation of business development in Ukraine during martial law.] *Ekonomika, upravlinnia ta administruvannia [Economics, Management and Administration]* (2(100), 3–11. [https://doi.org/10.26642/ema-2022-2\(100\)-3-11](https://doi.org/10.26642/ema-2022-2(100)-3-11).
3. Murovana, T. (2023). Vitchyzniane pidpriemnytstvo v umovakh voiennoho stanu: osnovni tendentsii ta metody pidtrymky. [Domestic entrepreneurship under martial law: main trends and methods of support.] *Ekonomika ta suspilstvo [Economy and society]*. (47). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-47-49>.
4. Stefaniuk O.D., Halunets N.I., Sidnenko M.V. (2023). Priorytetu rozvytku biznesu u voiennyi chas. [The priority of business development in wartime] *Ekonomika ta suspilstvo. [Economy and society]* (49) DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-49-68>.
5. Klochkovska V.O, Klochkovskyi O.V., Trehubov O.S. (2023) Makroekonomichni aspekty vidnovlennia funktsionuvannia maloho ta serednoho biznesu v konteksti povoiennoi vidbudovy natsionalnoi ekonomiky Ukrainy [Macroeconomic aspects of restoring the functioning of small and medium-sized businesses in the context of the post-war reconstruction of the national economy of Ukraine]. *Ekonomika i orhanizatsiia upravlinnia. [Economics and management organization]* 1(49). DOI: <https://doi.org/10.31558/2307-2318.2023.1.9>.
6. Doslidzhennia stanu biznesu v Ukraini. Berezen-kviten 2023. [Study of the state of business in Ukraine. March-April 2023] URL: <https://cid.center/wp-content/uploads/2023/04/%D0%91%D1%96%D0%B7%D0%BD%D0%B5%D1%812023-11-%D1%85%D0%B2%D0%B8%D0%BB%D1%8F-%D0%B1%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B7%D0%B5%D0%BD%D1%8C-%D0%BA%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%B5%D0%BD%D1%8C.pptx.pdf>.
7. Doslidzhennia stanu ta potreb MSB v Ukraini za otsinkoiu orhaniv mistsevoi vlady. Kviten 2023. [Study of the state and needs of SMEs in Ukraine according to the assessment of local authorities. April 2023.] URL: <https://cid.center/state-of-business-as-assessed-by-local-authorities/>.
8. Doslidzhennia stanu biznesu v Ukraini. Cherven 2023. [Study of the state of business in Ukraine. June 2023] URL: https://business.diia.gov.ua/uploads/6/32044-biznes_2023_hvila_12.pdf.
9. Podatkovyi indeks 2022. [Tax index 2022] YeVA.[EVA]. URL: https://eba.com.ua/wp-content/uploads/2022/12/EBA_Tax_Index_2022-UKR.pdf.
10. Chotyrnadsiate Shchomisiachne opytuvannia pidpriemstv «Ukrainskyi biznes pid chas viiny» (cherven 2023). [Fourteenth Monthly survey of enterprises «Ukrainian business during the war» (June 2023)] ІЕД с. 35. URL: <http://www.ier.com.ua/ua/institute/news?pid=7233>.
11. Biznes pohirshyv otsinku podatkovoho rezhymu u voiennyi chas. [Business worsened the assessment of the tax regime in wartime] URL: <https://eba.com.ua/biznes-pogirshyv-otsinku-podatkovogo-rezhymu-v-ukrayini-u-voennyj-chas/>.
12. Stan ta potreby biznesu v umovakh viiny: rezultaty opytuvannia v serpni 2023 [State and needs of business in

war conditions: survey results in August 2023]. URL: <https://business.diia.gov.ua/cases/novini/stan-ta-potrebi-biznesu-v-umovah-vijni-rezultati-opituvanna-v-serpni>.

13. Sudovyi indeks. Devyati khvyli 2021 r. [Judicial index. The ninth wave of 2021] URL: https://eba.com.ua/wp-content/uploads/2023/01/EBA-Court-Index-UA_2022.pdf.

14. Nastroi ukrainskoho biznesu. Lystopad 2022 r. [Sentiments of Ukrainian business. November 2022] Gradus research. URL: https://gradus.app/documents/322/Gradus_for_KIEF_-_Business_Survey_y9d5apv.pdf.

15. INTEL pobuduie u Vroslavizavodna 4,6 mlrd dol SSHA. [INTEL will build a \$4.6 billion plant in Wrocław] URL: <https://forbes.ua/svit/uroki-napoleglivosti-yak-polshchi-vdalosya-spokusiti-kerivnikiv-intel-investuvati-ukrainu-26062023-14406>.

16. Industrialni parky v Ukraini – 2022 rik. [Industrial parks in Ukraine - 2022] URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=47454ed4-b60a-4f37-bb77-b7f3127742f8&title=IndustrialniParkiVUkraini2022-Rik>.

17. Stan ta potreby biznesu za otsinkoiu orhaniv mistsevoi vlady – doslidzhennia. [State and needs of business as assessed by local authorities - research] URL: <https://decentralization.ua/en/news/16597>.

18. Bondarenko O. Shcho ne tak iz industrialnymy parkamy v Ukraini. [What's wrong with industrial parks in Ukraine] URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/04/10/698973/>.

19. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 10.03.2022 № 245 «Pro spriamuvannia koshtiv do rezervnogo fondu derzhavnoho biudzhetu». [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated March 10, 2022 No. 245 «On the allocation of funds to the reserve fund of the state budget»] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/245-2022-%D0%BF#Text>.